

ПРОБЛЕМА РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАСАДИ «РОЗУМНІСТЬ СТРОКІВ» У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВА ЛЮДИНИ ЩОДО УКРАЇНИ

ISSUE OF REALIZATION OF THE PRINCIPLE OF “REASONABLE TIME” IN THE CRIMINAL PROCESS: THE PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS AGAINST UKRAINE

Зеленцов О.П., аспірант кафедри кримінального процесу
Одеський державний університет внутрішніх справ

У статті розглядається актуальна проблема реалізації засади «розумність строків» у кримінальному процесі в контексті практики Європейського суду з прав людини щодо України.

Проаналізовано практику Європейського суду з прав людини щодо України за 2021 рік та за попередні роки з цього питання. Зроблено висновок, що в Україні порушення засади «розумність строків» у кримінальних провадженнях в Україні має системний характер, що породжує ще одну проблему – надмірного тримання під вартою під час кримінального провадження. Зазначено, що нежиття заходів щодо дотримання розумних строків під час кримінальних проваджень не лише порушує право особи на захист, а й формує негативне ставлення осіб до судової системи, погіршує міжнародний імідж держави, підриває функціонування системи правосуддя та верховенства права в Україні.

Виділено заходи, які можуть наблизити Україну до вирішення проблеми надмірної тривалості кримінальних проваджень, до яких належить: посилення ролі голови суду з чіткою управлінською відповідальністю, застосування комплексного підходу до судового адміністрування, що охоплює розвиток єдиної системи судового моніторингу та оцінювання, внесення змін до чинного законодавства та закріплення обов'язку суду під час підготовчого провадження розглядати питання щодо продовження, скасування чи зміни обраного на стадії досудового розслідування запобіжного заходу незалежно від надходження клопотань про такий розгляд та закріплення положення, що загальний строк тримання під вартою на стадії судового розгляду не повинен перевищувати максимальний строк покарання у вигляді позбавлення волі, визначений у санкції статті Особливої частини КК України, за якою здійснюються провадження.

Ключові слова: кримінальний процес, кримінальне провадження, засада «розумність строків», суд, ЄСПЛ прецедентна практика ЄСПЛ.

The article deals with the actual problem of realization of the principle of “reasonable time” in the criminal process in the context of the practice of the European Court of Human Rights against Ukraine.

The practice of the European Court of Human Rights on Ukraine in 2021 and previous years on this issue is analysed. It is concluded that in Ukraine the introduction of the “reasonable time” in criminal proceedings in Ukraine is systemic, which creates another problem – the excessive length of pre-trial detention during criminal proceedings. It is noted that failure to take measures to comply with reasonable terms during criminal proceedings not only violates the right of a person to protection, but also forms a negative attitude of persons to the judicial system, worsens the international image of the state, undermines the functioning of the justice system and the rule of law in Ukraine.

The measures that can be imposed by Ukraine to solve the problem of the excessive length of criminal proceedings are: 1) strengthening of the role of the court head with a clear managerial responsibility; 2) application of the complex approach to judicial administration, which covers the development of a single system of judicial monitoring and evaluation; 3) amendments to the current legislation and strengthening of the court's duty during the preparatory proceedings to consider the question of continuation, cancellation or change of the pre-trial investigation of the preventive measure chosen at the stage of the investigation, regardless of the receipt of the petition for such consideration and consolidation of the provision; 4) enshrining the provision in the legislation that the total term of pre-trial detention cannot exceed the maximum term of punishment in the form of deprivation of liberty specified in the sanction of the article of the special part of the Criminal Code of Ukraine under which the proceedings are conducted.

Key words: criminal proceedings, the principles of “reasonable time”, court, the case-law of the ECtHR.

Ще у 2013 році Вищій спеціалізованій суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ констатував, що Україна посідає одне з перших місць серед держав-учасниць Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) за кількістю поданих скарг до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) [1]. Незважаючи на вжиття певних заходів щодо усунення недоліків процесуального законодавства, здійснення ефективного судочинства у розумні строки та забезпечення права на справедливий суд, що передбачалися у плані заходів із реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року [2], Україна і надалі залишається лідером серед країн-учасниць Конвенції, громадян яких найбільше звертаються до ЄСПЛ для захисту своїх прав, свобод та законних інтересів. Зокрема, у 2020 році до ЄСПЛ надійшло 62 000 заяв, із яких з України – 10 408, що становить 16,7% від усіх заяв [3], у 2019 – 59 800 заяв, із яких з України – 8 827 заяв, що становить 14,7% [4], у 2018 році – 56 350 заяв, із яких з України – 7 267 заяв, що становить 12,8% [5]. Аналіз рішень, ухвалених ЄСПЛ у справах проти України, дає можливість зробити висновок, що одним із найбільш поширених питань, із якими звертаються громадяни України, є недотримання вимог розумності строків, оскарження тривалості кримінальних

проваджень та порушення права на справедливий розгляд справи.

Варто почати з того, що забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду є завданням кримінального провадження в Україні [6]. На стадії досудового розслідування важливим є встановлення всіх істотних обставин учиненого кримінального правопорушення, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, викриттю винуватих і невідворотності відповідальності та покарання щодо них, забезпечення правильного застосування закону, недопущення притягнення до відповідальності невинуватих, відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди, виховання в громадян необхідності дотримання вимог закону [7, с. 18; 8, с. 12]. На стадії судового розгляду суд першої інстанції за участю сторін на підставі дослідження обставин кримінального провадження вирішує питання про винуватість обвинуваченого і його покарання або про застосування примусових заходів медичного характеру чи примусових заходів виховного характеру [9, с. 9].

Однією із засад кримінального провадження, визначеної у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України), є засада розумності строків, що означає, що під час кримінального провадження кожна

процесуальна дія або процесуальне рішення мають виконані або ухвалені в розумні строки, які об'єктивно є необхідними для виконання процесуальних дій та ухвалення процесуальних рішень [6].

На основі прецедентної практики ЄСПЛ законодавець у статті 28 КПК України передбачив критерії для визначення розумності строків кримінального провадження, до яких належить: 1) складність кримінального провадження, яка визначається з урахуванням кількості підозрюваних, обвинувачуваних та кримінальних правопорушень, щодо яких здійснюється провадження, обсягу та специфіки процесуальних дій, необхідних для здійснення досудового розслідування тощо; 2) поведінка учасників кримінального провадження; 3) спосіб здійснення слідчим, прокурором і судом своїх повноважень [6].

Засада розумності строків визначена в найбільших загальних рисах, із її змісту не можна визначити, що є початком відліку такого строку і закінченням, чи враховується час, затрачений на перегляд судових рішень в апеляційному чи касаційному порядку, перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами [10, с. 60]. До того ж будь-яке кримінальне провадження має свої особливості, складається зі стадій, кожна з яких має власні завдання, специфічне коло учасників і процесуальних засобів діяльності [11, с. 21], має власну процесуальну форму та завершується ухваленням певного підсумкового рішення, яким вона, як правило, трансформується в наступну стадію [12, с. 16–17; 13, с. 44]. А тому під час визначення критеріїв розумності строків здійснення кримінального провадження в конкретному кримінальному провадженні слід урахувувати кожну обставину справи та напрацьовану практику як національних судів, так і ЄСПЛ. Складність кримінального провадження визначається з урахуванням: кількості підозрюваних, обвинувачуваних та кримінальних правопорушень, щодо яких здійснюється провадження; кількості учасників провадження (потерпілих, свідків тощо); правової кваліфікації кримінального правопорушення; наявності на момент початку досудового розслідування відомостей щодо конкретної особи, яка ймовірно вчинила кримінальне правопорушення; характеру обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні; меж доказування; обсягу матеріалів досудових розслідувань, що об'єднані в одному провадженні; необхідності призначення експертиз, їх складності; обсягу та специфіки процесуальних дій, необхідних для всебічного та повного дослідження обставин кримінального правопорушення; необхідності отримання міжнародної допомоги в рамках кримінального провадження тощо [1].

Сьогодні склалася прецедентна практика ЄСПЛ щодо трактування розумності тривалості кримінального провадження, тому зупинимося на цьому більш детальноше.

Про розумний строк розгляду кримінального провадження йдеться в пункті 1 статті 6 Конвенції, де зазначено, що «...кожен має право на розгляд його справи впродовж розумного строку судом, який установить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення» [14]. У своїх рішеннях ЄСПЛ неодноразово наголошував на тому, що розумність тривалості провадження має оцінюватися у світлі обставин справи та з урахуванням таких критеріїв, як складність справи, поведінка заявників та відповідних органів влади, а також важливість предмету спору для заявників (рішення у справах «Вергельський проти України» (п. 116) [15]; «Дамбе та інші проти України» (п. 7) [16]). При цьому обвинувачений у кримінальному провадженні повинен мати право розраховувати на здійснення провадження в його справі з особливою ретельністю і на те, що забезпечення права на справедливий суд покликане не допускати в кримінальних провадженнях надто тривалого перебування обвинувачуваної особи в стані невизначеності щодо своєї долі (рішення у справах «Іванов проти України» 2006 року

(п. 71) [17]; «Вергельський проти України» 2009 року (п. 116) [15]).

У кримінальних провадженнях «розумний строк» починається з дня, коли особі висунуто обвинувачення в автономному та фактичному значенні цього терміну або з дати, що передує розгляду справи в суді першої інстанції [18]. Цей період закінчується днем установлення обґрунтованого обвинувачення або припинення провадження [19].

Виходячи з норм КПК України, строк досудового розслідування обчислюється з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань до дня звернення до суду з обвинувальним актом чи клопотанням (про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру; про звільнення особи від кримінальної відповідальності) або до дня ухвалення рішення про закриття кримінального провадження. При цьому строк досудового розслідування злочину може бути продовжений до трьох місяців, якщо його неможливо завершити внаслідок складності провадження, до шести місяців – внаслідок особливої складності провадження, до дванадцяти місяців – внаслідок виняткової складності провадження [6].

Щодо строку тривалості судового розгляду кримінального провадження, то на відміну від чітко визначених КПК України максимально допустимих строків досудового розслідування, обмежень строку судового провадження законом не передбачено. КПК України не передбачає оскарження недотримання строків суддею на стадії судового розгляду кримінального провадження [20]. Зокрема, у статті 318 КПК України зазначено лише, що судовий розгляд має бути проведений і завершений протягом розумного строку [6], однак які це строки не конкретизується. Варто також звернути увагу, що період розгляду кримінального провадження не ділиться на стадії досудового слідства та судового розгляду і аналізується з точки зору його розумності загалом [21].

Проблема дотримання розумності строків не є новою для України. Ще у листі від 25.01.2006 р. № 1-5/45 Верховний суд зазначав, що «кількість скарг щодо перевищення розумних строків розгляду справ, які надходять до ЄСПЛ від громадян України та юридичних осіб, зростає. При цьому, як правило, громадяни скаржаться на тривалість розгляду, яка перевищує п'ять, сім, а той десять років» [21]. У постанові Пленуму вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17.10.2014 р. № 11 цей суд звертав увагу судів на необхідність дотримання засади «розумності строків» під час кримінального провадження, а також усунення недоліків у діяльності судів, пов'язаних із незадовільною організацією судового процесу, що є однією з основних причин порушення процесуальних строків розгляду кримінальних проваджень [1].

До того ж і ЄСПЛ неодноразово встановлював порушення «розумності строків» у кримінальному провадженні в Україні, надмірної тривалості судових проваджень, а також відсутності дієвих національних засобів правового захисту від неї, зокрема, у рішеннях у справах «Меріт проти України» (заява № 66561/01, рішення від 30 березня 2004 року) [22] «Харченко проти України» (заява № 40107/02 від 10 лютого 2011 року) [23] та «Ігнатов проти України» (заява № 40583/15 від 15 грудня 2016 року) [24], «Вега та інші проти України» (заяви № 51414/07, 30271/10, 51038/15, 37514/17, 7309/18, 9999/18 від 6 грудня 2018 року) [25].

На жаль, аналіз ухвалених рішень ЄСПЛ проти України за 2021 рік дає можливість зробити висновок, що в Україні і надалі обвинувачені дуже часто залишаються в стані невизначеності щодо своєї долі протягом довгого періоду, в багатьох випадках обґрунтованість такого обвинувачення протягом довгого періоду не встановлено, що призводить до моральної шкоди для таких осіб.

На основі аналізу рішень ЄСПЛ проти України за 2021 рік слід констатувати той факт, що в більшості випадків недотримання розумних строків відбувається під час судового розгляду в суді першої інстанції. Наприклад, у рішеннях ЄСПЛ у справах «Трофименко і Махмутов проти України» від 08 липня 2021 року, «Герашенко та інші проти України» від 16 вересня 2021 року, «Циганенко та інші проти України» від 30 вересня 2021 року, «Дамбе та інші проти України» від 28 жовтня 2021 року ЄСПЛ визнав, що у цих справах тривалість проваджень була надмірною та не відповідає вимозі «розумного строку», а також суд не вбачав жодних фактів або аргументів, здатних виправдати загальну тривалість проваджень на національному рівні [26; 27; 28; 16]. Зокрема, у рішенні «Циганенко та інші проти України» від 30 вересня 2021 року у всіх шести заявах скаржників кримінальні провадження тривають більше 6 років, одне з них – більше 12 років, усі провадження перебувають на розгляді в суді першої інстанції [28].

Таким чином, порушення засади «розумності строків» у кримінальних провадженнях в Україні має системний характер, що породжує виникнення ще однієї проблеми – надмірного тримання під вартою під час кримінального провадження. Зокрема, у рішеннях ЄСПЛ у справах «Єгоров та інші проти України» від 08 липня 2021 року [29], «Дешко та інші проти України» від 14 жовтня 2021 року [30] ЄСПЛ знову звернув увагу на це системне порушення. Наприклад, тривалість тримання під вартою одного зі скаржників у вищевказаних рішеннях становила більше 11 років, а кримінальне провадження, розпочате 21 травня 2010 року, досі триває і перебуває на розгляді в суді першої інстанції [30].

Неоперативність роботи судів є однією з рис правосуддя, притаманних більшості судових систем, однак часто вона набуває хронічних форм, про що свідчить вітчизняна судова статистика і прецедентна практика ЄСПЛ. І як наслідок, недотримання розумних строків під час кримінальних проваджень, строків розгляду справ не лише порушує право особи на захист, а й формує в неї негативне ставлення до судової системи, неповагу до права, що стає критичним для самої країни та не лише погіршує її міжнародний імідж [31, с. 2], а й призводить до значних втрат державного бюджету. Адже відповідальність держави за затягування провадження у справі, як правило, настає в разі нерегулярного призначення судових засідань, призначення судових засідань із великими інтервалами, затягування під час передання або пересилання справи з одного суду в інший, нежиття судом заходів для дисциплінування сторін у справі, свідків, експертів, повторного направлення справи на додаткове розслідування чи новий судовий розгляд [21].

Уважаємо, що вирішення проблеми надмірної тривалості кримінальних проваджень потребує швидкого реагування, а створення ефективного засобу правового захисту щодо скарг на тривалість судового провадження на національному рівні є юридичним зобов'язанням, що впливає з низки судових рішень ЄСПЛ, ухвалених проти України, на виконання яких очікує Комітет міністрів Ради Європи [32, с. 9].

Слід також наголосити і на тому, що забезпечення на національному рівні стандартів права на справедливий суд є міжнародним обов'язком України відповідно до статті 6 Конвенції [14]. Відповідно до статті 13 Закону України від 23.02.2006 р. № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» з метою забезпечення додержання державою положень Конвенції, усунення недоліків системного характеру, які лежать в основі виявленого судом порушення, а також усунення підстави для надходження до ЄСПЛ заяв проти України, спричинених проблемою, що вже була предметом розгляду в ЄСПЛ, вживаються заходи загального характеру, як-от унесення змін до чинного

законодавства та практики його застосування, до адміністративної практики [33].

З метою вирішення цієї проблеми ще у 2009 році на розгляд до Верховної Ради України надійшов законопроект від 28.01.2009 р. № 3665 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту права особи на досудове провадження, розгляд справи судовим органом або виконавче провадження протягом розумного строку», мета якого – закріпити на законодавчому рівні порядок розгляду адміністративними судами справ щодо порушення права на «розумний строк під час досудового провадження, розгляду справ судовим органом або виконавчого провадження». Однак законопроект мів багато зауважень, формальних норм і був повернутий для концептуальної переробки, а з часом і відхилений [34]. Більше альтернативних законопроектів до Верховної Ради України з 2009 року досі не надходило. Водночас кількість рішень, які ЄСПЛ ухвалює у справах проти України, де заявники скаржаться на тривалість кримінальних проваджень, що несумісні з вимогою «розумного строку» і надалі щороку зростає, при цьому держава не вживає жодних заходів і постійно змушена виплачувати присуджені таким особам справедливу сатисфакцію за ухваленнями рішеннями ЄСПЛ.

Варто також звернути увагу на те, що в багатьох країнах ЄС прийнято такі закони. Наприклад, у Польщі з 2004 року функціонує Закон Польщі «Про скаргу про порушення права сторони на розгляд справи в підготовчому провадженні, що ведеться чи під наглядом прокурора, та в судовому провадженні без невинуватого звільнення», яким урегульовано питання подання скарги за порушення тривалості досудового розслідування та судового розгляду кримінального провадження. При цьому з метою визначення затягування провадження в справі, своєчасності та правильності вжитих судом дій щодо постановлення ухвал про закриття проваджень у справі чи дій прокурора, який веде чи контролює підготовче провадження, здійснюється оцінювання підготовчого провадження або дій, які вчиняв суд або судовий виконавець із метою ведення та завершення виконавчої справи чи іншої справи, пов'язаної з виконанням судового рішення. За такої оцінки враховується загальна тривалість провадження від моменту його відкриття до розгляду скарги незалежно від стадії подання скарги, а також характеру справи, фактичних та правових обставин, складності справи та важливості для сторони, яка подала скаргу [35].

До заходів, які вживалися для покращення ситуації, також можна зарахувати запровадження проекту Ради Європи «Подальша підтримка виконання Україною рішень у контексті статті 6 Конвенції» (листопад 2019 року – червень 2021), однією з цілей якого було запровадження ефективних засобів правового захисту, спрямованих на виплату компенсацій та прискорення судових проваджень [36], утворення Комісії з питань виконання рішень Європейського суду з прав людини, що є тимчасовим консультативно-дорадчим органом, основним завданням якого є розроблення механізмів усунення системних і структурних проблем, констатованих у рішеннях Європейського суду у справах проти України, та запобігання виникненню таких проблем у майбутньому [37; 38].

До того ж питання надмірності тривалості судового розгляду перебуває під наглядом Комітету Міністрів Ради Європи, що є одним із найважливіших аспектів серйозних системних недоліків у функціонуванні системи правосуддя в Україні, а отже, і верховенства права в Україні [39]. Адже повторювані справи виявляють нездатність вживати ефективних національних засобів правового захисту [40].

Зокрема, у п. 30–31 Рекомендації CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо судів: незалежність, ефективність та обов'язки зазначено, що необхідною умовою для захисту прав кож-

ної особи, виконання вимог статті 6 Конвенції, правової визначеності та віри громадськості у верховенство права є дієвість суддів та судової системи. Така дієвість полягає в ухваленні якісних рішень упродовж розумного строку після справедливого розгляду справ [41]. У пункті 3 Висновку № 17 (2014) Консультативної Ради Європейських суддів про оцінювання роботи суддів, якості правосуддя та повагу до незалежності судової влади судді зазначено, що судді повинні захищати права та свободи всіх людей однаково, мають робити кроки на шляху до забезпечення ефективного та допустимого вирішення спору, а також розглядати справи своєчасно, незалежно та суто відповідно до закону [42]. У проміжній резолюції CM/ResDH(2020)208 Комітет Міністрів нагадав для України, що проблеми порушення пункту 1 статті 6 Конвенції, а також у деяких рішеннях порушення статті 13 через надмірну тривалість кримінального провадження та відсутності ефективного засобу правового захисту щодо цього перебуває на розгляді в цьому органі з 2004 року і є одним з аспектів основних недоліків, які впливають на функціонування системи правосуддя в Україні. Затримки в здійсненні правосуддя становлять серйозну небезпеку для поваги до верховенства права, що призводить до заперечення прав людини та основних свобод, закріплених у Конвенції. До того ж Комітет міністрів Ради Європи зобов'язав українську владу застосувати комплексний підхід до вирішення питання надмірної тривалості цивільного та кримінального судочинства та негайно вжити

рішучих дій для запровадження ефективних засіб юридичного захисту відповідно до принципів Конвенції, встановлених у прецедентному праві ЄСПЛ та відповідно до рекомендацій Комітету міністрів та представити конкретний план як заходів щодо скорочення тривалості судових розглядів, включно з інформацією про прогрес у законодавчому процесу, спрямованого на прийняття засобу правового захисту (або їх комбінації), засобів правового захисту), що охоплюють усі види судового розгляду [43].

До заходів, які можуть наблизити Україною до вирішення проблем надмірної тривалості кримінальних проваджень, слід зарахувати: посилення ролі голови суду з чіткою управлінською відповідальністю, застосування комплексного підходу до судового адміністрування, що охоплює розвиток єдиної системи судового моніторингу та оцінювання [44].

Ми погоджуємося з думкою В.М. Кушнерова, що з огляду на прецедентну практику ЄСПЛ і негативний імідж України у сфері правосуддя, в Україні слід унести зміни до чинного законодавства і закріпити обов'язок суду під час підготовчого провадження розглядати питання щодо продовження, скасування чи зміни обраного на стадії досудового розслідування запобіжного заходу незалежно від надходження клопотань про такий розгляд. До того ж слід передбачити, що загальний строк тримання під вартою на стадії судового розгляду не повинен перевищувати максимальний строк покарання у вигляді позбавлення волі, визначений у санкції статті Особливої частини КК України, за якою здійснюють провадження [45].

ЛІТЕРАТУРА

1. Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення : постанова Пленум вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17.10.2014 р. № 11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011740-14#Text>
2. Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.11.2015 р. № 1393-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1393-2015-%D1%80#Text>
3. Annual report European Court of Human Rights 2020. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Annual_report_2020_ENG.pdf
4. Annual report European Court of Human Rights 2019. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Annual_report_2019_ENG.pdf
5. Annual report European Court of Human Rights 2018. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Annual_report_2018_ENG.pdf
6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
7. Борисенко М.В. Взаємодія слідчого з оперативними та іншими підрозділами органів Національної поліції під час досудового розслідування : дис. ... докт. філософії за спеціальністю 081 «Право». Київ: НАВС, 2021. 260 с.
8. Досудове розслідування : навчальний посібник / Р.І. Благута, А.-М.Ю. Ангеленюк, Ю.В. Гуцуляк та ін.; за заг. ред. Ю.А. Комісарчук та А.Я. Хитри. Львів : ЛьвДУВС, 2019. 600 с.
9. Кримінальний процес : підручник / кол. авт.; кер. авт. кол. д-р юрид. наук, доц. О.Ф. Кобзар. У 2-х ч. Ч. 2. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. 216 с.
10. Маринів В. Особливості реалізації окремих засад кримінального провадження у судах апеляційної та касаційної інстанцій. *Право України*. 2013. № 11. С. 259–265.
11. Лобойко Л.М., Банчук О.А. Кримінальний процес : навчальний посібник. Київ : Ваїте, 2014. 280 с.
12. Кримінальний процес України: загальна частина : підручник / О.О. Волобуєва, Л.М. Лобойко, Т.О. Лоскутов та ін. Київ : Дакор, 2015. 172 с.
13. Кримінальний процес України : підручник / Л.Д. Удалова, Д.П. Письменний, О.І. Галаган та ін.; за ред. В.В. Коваленка та ін. Київ : Центр учб. літ., 2013. 544 с.
14. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
15. Рішення Європейського суду з прав людини «Вергелський проти України» від 12.03.2009 р. (Заява № 19312/06). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_460#Text
16. Рішення Європейського суду з прав людини «Дамбе та інші проти України» від 28 жовтня 2021 року (заяви № 27117/20, 35539/20, 45324/20, 55594/20, 470/21). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-214658>
17. Рішення Європейського суду з прав людини «Іванов проти України» від 7 грудня 2006 року (Заява № 15007/02). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_136#Text
18. *Deweere v. Belgium* (App. 6903/75). ECtHR, 27.02.1980. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre/?i=001-57469>
19. Рішення Європейського суду з прав людини «Федько проти України» від 12.06.2008 р. (Заява № 17277/03). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_600#Text
20. Пропозиції до Концепції імплементації превентивних та компенсаційних засобів захисту від надмірної тривалості провадження в Україні. URL: <https://rm.coe.int/doc/4/168078f22e>
21. Щодо перевищення розумних строків розгляду справ : Лист Верховного суду України від 25.01.2006 р. № 1 - 5/45. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v5_45700-06#Text
22. *Merit v. Ukraine* (App.66561/01). ECtHR, 30.06.2004. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-61685>
23. Рішення Європейського суду з прав людини «Харченко проти України» від 10.02.2011 (Заява № 40107/02). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_662#Text
24. *Ignatov v Ukraine* (App. 40583/15). ECtHR, 15.03.2017. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-169524>
25. Рішення Європейського суду з прав людини «Вега та інші проти України» від 06.12.2018 р. (заява № 51414/07, 30271/10, 51038/15, 37514/17, 7309/18, 9999/18). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c93
26. Рішення Європейського суду з прав людини «Герашенко та інші проти України» від 16.09.2021 (Заяви 9219/20, 45311/20, 52708/20, 53152/20). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-213638>
27. Рішення Європейського суду з прав людини «Трофименко і Махмутов проти України» від 08.07.2021 (Заяви № 23635/20 та № 45408/20). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-211878>

28. Рішення Європейського суду з прав людини «Циганенко та інші проти України» від 30.09. 2021 (Заяви № 5928/20, 20039/20, 35650/20, 41669/20 48179/20 53482/20). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-213643>
29. Рішення Європейського суду з прав людини «Єгоров та інші проти України» від 08 липня 2021 року (Заяви № 54337/19 29723/20 31263/20). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-211880>
30. Рішення Європейського суду з прав людини «Дешко та інші проти України» від 14 жовтня 2021 року (Заяви № 72209/13, 63731/19, 46599/20). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-214075>
31. Свірін О.Ф. Деякі аспекти реалізації в господарському та цивільному судочинстві нового принципу розумності строків розгляду справи судом. *Право і суспільство*. 2013. № 3. С. 139–145.
32. Дотримання вимог справедливого судового розгляду у контексті виконання рішень Європейського суду з прав людини у групі справ «Світлана Науменко проти України» та «Меріт проти України». URL: <https://rm.coe.int/legthy-proceedings-compliance-with-the-requirements-ukr-web-final/1680a29a06>
33. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>
34. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту права особи на досудове провадження, розгляд справи судовим органом або виконавче провадження протягом розумного строку : проект Закону від 28.01.2009 № 3665. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=34272
35. Ustawa z dnia 17 czerwca 2004 r. o skardze na naruszenie prawa strony do rozpoznania sprawy w postępowaniu przygotowawczym prowadzonym lub nadzorowanym przez prokuratora i postępowaniu sądowym bez nieuzasadnionej zwłoki. URL: <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/skarga-na-naruszenie-prawa-strony-do-rozpoznania-sprawy-w-postepowaniu-17119205>
36. Подальша підтримка виконання Україною рішень у контексті статті 6 Європейської конвенції з прав людини. URL: https://www.coe.int/uk/web/kyiv/further-support-for-the-execution-by-ukraine-of-judgments-in-respect-of-article-6-of-the-european-convention-on-human-rights/-/asset_publisher/5pg775ZIBvx8/content/launching-of-the-council-of-europe-project-further-support-for-the-execution-by-ukraine-of-judgments-in-respect-of-article-6-of-the-european-court-on-?_101_INSTANCE_5pg775ZIBvx8_viewMode=view/
37. Про утворення Комісії з питань виконання рішень Європейського суду з прав людини: постанова Кабінету Міністрів України від 01.04.2020 № 258. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/258-2020-%D0%BF#Text>
38. Дуліба Є.В., Дроздова О.В. Окремі аспекти пошуку шляхів підвищення ефективності виконання Україною рішень Європейського суду з прав людини. *Сучасні вектори розвитку юридичної освіти та науки*. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 21–22 жовтня 2021 р.) / Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ, 2021. С. 429–433.
39. H46-26 Oleksandr Volkov group v. Ukraine (Application No. 21722/11) Supervision of the execution of the European Court's judgments. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016809f9127
40. Guide to good practice in respect of domestic remedies (adopted by the Committee of Ministers on 18 September 2013). URL: <https://rm.coe.int/guide-to-good-practice-in-respect-of-domestic-remedies/1680695a9f>
41. Рекомендація CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки від 17.11.2010 № (2010)12. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a38#Text
42. Висновок № 17 (2014) Консультативної Ради Європейських суддів про оцінювання роботи суддів, якості правосуддя та повагу до незалежності судової влади. URL: <https://rm.coe.int/-17-2014-/1680792012>
43. Interim Resolution CM/ResDH(2020)208 Execution of the judgments of the European Court of Human Rights Merit and Svetlana Naumenko groups against Ukraine (Adopted by the Committee of Ministers on 1 October 2020). URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016809fcd88
44. Звіт. Оцінка інструментів ЄКЕП для збору комплексних статистичних даних про тривалість судових проваджень відповідно до статті 6 Європейської конвенції з прав людини. URL: <https://rm.coe.int/report-cepej-tools-for-statistical-data-system-merit-and-naumenko-case/1680a1167a>
45. Кушнерьов В.М. Розумність строків як загальна засада кримінального провадження : дис. ... докт. філос. за спеціальністю 081 «Право». НАВС, Київ, 2021. 246 с.